

PRZEKŁAD

czyli na styku
dwóch podmiotowości

NR 3363

Katarzyna Majdzik

PRZEKŁAD

czyli na styku
dwóch podmiotowości

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego · Katowice 2015

Redaktor serii: Historia Literatur Słowiańskich
Bożena Tokarz

Recenzent
Anna Legeżyńska

SPIS TREŚCI

WSTĘP — 7

ROZDZIAŁ 1

WOKÓŁ PODMIOTU I PODMIOTOWOŚCI

Podmiot i podmiotowość — 17

Filozofia, literatura, translacja a podmiotowość — 25

Podmiot w twórczości Dubravki Ugrešić — 38

ROZDZIAŁ 2

TOŻSAMOŚĆ PODMIOTU I TOŻSAMOŚĆ PRZEKŁADU

Kłopoty z tożsamością — 51

Zaimek „ja” — 54

Idem – Ipse – Inny — 67

Me – I – it — 80

Tekstowe warianty Ja — 86

Otwieranie wnętrza — 96

Ja – Ono – (bezosobowy) Inny — 111

Ja–Ty. Spotkanie z Innym — 121

Ruchoma ontologia przekładu. Tożsamość przekładu — 131

ROZDZIAŁ 3

PRZEKŁAD, CZYLI NA STYKU DWÓCH PODMIOTOWOŚCI

Ślady Autora. Podmiot utworu — 150

Ślady tłumacza – amplifikacje i przypisy — 159

Ironizujący outsider — 173

Intentio translatoris — 199

Bohater jako podmiot powieści. Język postaci — 215

PODSUMOWANIE — 231

BIBLIOGRAFIA — 245

Sažetak — 257

Summary — 259

Sommario — 261

WSTĘP

Choć dla badań nad przekładem artystycznym logika zdaje się dziedziną zbyt formalną i nieciekawą, a nawet „bezduszną” („bezduszną logika” to wręcz utarty związek wyrazowy), w swej precyzji i prostocie niebezpiecznie „przykrawającą” pole dociekań badaczy, zacierając ewentualne subtelności refleksji, w sytuacji gdy otaczają nas teksty skrzzące się błyskotliwymi teoriami i równie efektownymi i pouczającymi wyznaniem tłumaczy o ich pracy¹, chciałabym na tle klarownych ustaleń logiki moje translatologiczne rozważania rozpocząć. W niej bowiem odnajduję nieoceniony potencjał teoretyczny.

Przekład rozumie teoria translacji co najmniej dwojako, tj. jako produkt (tekst) i proces (akt przekładania)². Logika nie znosi tego rozróżnienia, lecz jej ustalenia koncentrują się chętniej nie tyle na „przekładzie”, ile na „przekładalności”, a pojęcie to inspiruje ze względu na swój abstrakcyjny wymiar. Mowa bowiem nie o jakimś (wy)tworze, lecz o relacji: „przekładalność [to] relacja równoważnościowa zachodząca między wyrażeniami dającymi się wzajemnie wymieniać w pewnej klasie kontekstów, przy czym wymiana nie odbiera tym kontekstom pewnej żądanej od nich własności”³.

Cenne heurystycznie relacyjne ujęcie fenomenu przekładu każe przemyśleć naturę jego związku z oryginałem. Przekład ujmowano za pomocą różnorodnych metafor profilujących pewne jego aspekty. Przykładem niech będzie propozycja Edwarda Balcerzana, który widział w nim rodzaj cytatu⁴. Inni badacze podkreślali, nieco ogólniej, interteks-

1 Por. np. *Pisarze polscy o sztuce przekładu: 1440–2005. Antologia*. Wybór i oprac. E. BALCERZAN, E. RAJEWSKA. Poznań 2007; S. BARAŃCZAK: *Ocalone w tłumaczeniu: szkice o warsztacie tłumacza poezji z dołączeniem małej antologii przekładów*. Poznań 1994; S. BARAŃCZAK: *Tablica z Macondo. Osiemnaście prób wytłumaczenia, po co i dlaczego się pisze*. Londyn 1990; E. TABAKOWSKA: *O przekładzie na przykładzie: rozprawa tłumacza z Europą Normana Daviesa*. Kraków 1999.

2 Por. np. B. TOKARZ: *Wzorzec, podobieństwo, przypominanie*. Katowice 1998. Pomijam w tym miejscu cały szereg innych definicji tego tworu/zjawiska, których rzecz jasna przytoczona tu zdawkowa formuła w żadnym razie nie wyklucza (np. cały bagaż znaczeniowy związany z etymologią słowa „tłumaczyć”/ *traducere* itp.).

3 *Mała encyklopedia logiki*. Red. W. MARCISZEWSKI. Wrocław 1988. Hasło: *przekładalność*.

4 Por. E. BALCERZAN: *Literatura z literatury (przekład jako cytata)*. W: IDEM: *Literatura z literatury*. Katowice 1998.

tualne (nie tylko na zasadzie cytatu) uwikłanie oryginału i przekładu⁵. Najprościej ideę relacyjności (tyle że konkretniej ujętą – jako odpowiedniość) wyraża długo już obecny w teorii translacji termin ekwiwalent (ekwiwalencja)⁶. Wszystkie wymienione są niewątpliwie stanowiskami zakładającymi istnienie relacji między elementami oryginału i przekładu lub szerzej – między oryginałem a przekładem. Jednak to, co – moim zdaniem – wymaga szczególnego podkreślenia, nie wyczerpuje się w prostej metaforze relacji. W słowo „przekładalność” wpisana jest (inaczej niż w dwoiste pojęcie przekładu, gdzie wytwór jest czymś ukończonym) pewna beczasowość, tj. nieustanność i niedokonaność. W terminach hermeneutycznych ową „niedokonaność” (tu: dynamikę) zdiagnozowała Bożena Tokarz:

Przekład, jako wytwór, jako akt komunikacji międzyludzkiej i międzykulturowej oraz wydarzenie hermeneutyczne, łączy w sobie statyczność przedmiotu i dynamikę zdarzenia, w wyniku którego powstał tekst. Jego istnienie cechuje jednak dynamika, ponieważ określa go ruch idei, wiedzy, emocji, wrażliwości, systemów wartości, światopoglądów, językowych obrazów świata itp.⁷.

W sensie ontologicznym zatem przekład jest w stosunku do oryginału w sytuacji zbliżania, ruchu ku niemu. W tym sensie o ontologii przekładu piszę w rozdziale 2 (por. podrozdział *Ruchoma ontologia przekładu. Tożsamość przekładu*) przedstawionych tu rozważań.

Relacyjny charakter dynamicznej więzi oryginału i przekładu zakłada 1) kontekstowe istnienie obu tekstów (przewidziane w logicznej definicji

5 Por. E. KRASKOWSKA: *Intertekstualność a przekład*. W: *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*. Red. J. ZIOMEK, J. SŁAWIŃSKI, W. BOLECKI. Warszawa 1992; por. także: A. MAJKIEWICZ: *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu*. Warszawa 2008; B. TOKARZ: *Wzorzec, podobieństwo, przypomnienie...*

6 Por. R. JAKOBSON: *On Linguistic Aspects of Translation*. W: *On Translation*. Red. R. BROWER. Cambridge 1959.

7 B. TOKARZ: *Spotkania. Czasoprzestrzeń przekładu artystycznego*. Katowice 2010, s. 15.

przekładalności) oraz 2) równie ukontekstowane istnienie podmiotów biorących udział w komunikacji za pośrednictwem przekładu (przekład ma „charakter transwersalny, ponieważ jego parametry tworzą, co najmniej, dwie kultury, dwie osobowości i dwa języki”⁸). Tak oto po raz pierwszy dochodzimy do problemu podmiotowości w przekładzie. Pora zatem wyciągnąć pierwszy wniosek z dotychczasowych ustaleń dla problemu podmiotowości: ulegnie ona analogicznej relatywizacji do tej, której poddany został oryginał. Bowiem to, co wyrażone w oryginale (a więc podmiot, czy zespół instancji nadawczo-odbiorczych, autor ujmowany w formule śladu lub w sensie sylleptycznego „ja” – tyleż empirycznego, co właśnie utekstowanego) zostanie przeniesione (przełożone) w nowe uniwersum semantyczne (Stanley Fish). W grę wejdzie natomiast jeszcze jeden podmiot-tłumacz. W efekcie tekst przekładu będzie kształtowany w wyniku spotkania (formuła B. Tokarz) dwóch podmiotowości. Każda z nich istnieje we własnym kontekście, a przekład polega na negocjowaniu wspólnych obszarów istnienia/funkcjonowania podmiotów.

Relacyjność sytuacji przekładu wyraża formuła funkcji logicznej przypisującej wartości odpowiednim argumentom. W najogólniejszym zarysie będzie tu mowa o relacji przypisania A do A'. Idzie zatem o relację równoważnościową. Nietrudno jednak spostrzec bliskość tej formuły z sądem tożsamościowym $A = A$. Przekład naturalnie nie oznacza tożsamości, choć tu akurat logika może wprowadzić nas w błąd. Logiczny rachunek zdań pozwala tworzyć daleko idące ciągi równoważnościowe (tożsamościowe; tworzone na zasadzie implikacji), co w przypadku przekładu artystycznego (wrażliwego na każdy niuans w zakresie formy i treści) musi budzić opór i uzasadnione wątpliwości.

Warto jednak pochylić się nad problemem sądu tożsamościowego, gdyż kategoria tożsamości właśnie zdaje się centralną dla rozważań nad podmiotowością. Skoro zaś, przekład próbuję ująć jako fenomen na styku podmiotowości (zgodnie z tytułem książki, którą czytelnik ma w ręce), należy rozpatrzyć związek przekładu i tożsamości. O tożsamości tekstu przekładu już wspominałam. Pozostaje więc przyjrzeć

8 Ibidem.

się tożsamości podmiotu i jej zmianom w procesie translacji. Problem szczegółowo opisuję w rozdziale 2, za przykład biorąc system zaimków słowiańskich i ich zastosowanie w analizowanych przypadkach – w oryginale i przekładzie.

Deiktyczny potencjał form zaimkowych czyni z nich miarodajny materiał dla stawiania tez o podmiotowości. Obserwację tę potwierdzają liczne komentarze filozofów, którzy w związku z językiem (szczególnie zaś właśnie z formami zaimkowymi) rozpatrują problem podmiotowości. Niezależnie od wyciąganych przez nich wniosków (czasem niezwykle odmiennych) wciąż pytanie o podmiot wiążą oni z zapytaniem o język (jest tak i u Kartezjusza i Kanta, Heideggera, Ortegi y Gasset, Lacana itd.) i wciąż najbardziej interesujące okazuje się na tym polu rozważanie o zaimku właśnie. Tym samym odpowiedź na pytanie, czym jest język (a także: co właściwie oznacza zaimek „ja”), staje się zarówno wskaźnikiem podmiotowości, jak i najwrażliwszym miernikiem wahań systemów filozoficznych w zakresie określenia istoty Ja. Stanowiska filozoficzne wraz z próbkami analitycznymi przeprowadzonymi na tekście przekładu powieści Dubravki Ugrešić pt. *Ministerstwo Bólu* przedstawiam w rozdziale 2. Zaś nakreśleniem ram pojęcia podmiotowość (i podmiot), ukazaniem uwikłania tej kategorii w dyskurs humanistyczny (szczególnie literaturoznawczy i translatoryczny), i wreszcie rozpoznania charakteru podmiotowości w twórczości Dubravki Ugrešić zajmuję się w rozdziale 1. Postawione tam diagnozy rzutują na dalsze rozważania.

Wreszcie trzecia część pracy – w zasadniczym swym zarysie analityczna – ześrodkowana na uważnym wypatrywaniu śladów podmiotowości autora i tłumacza w tekście przekładu (konieczna jest tu oczywiście konfrontacja z oryginałem). Podmiot widziany jako wypadkowa licznych determinant i uwikłań dzieła zostaje rozpoznany na tle rozmaitych zjawisk – językowych, konsytuacyjnych, kulturowych, intertekstualnych – które jednak pełnią w analizie rolę służebną względem nadrzędnej idei tropienia śladów, przejawów indywidualnego w ogólnym (języku), określania sfery wolności i kreatywności autora oraz tłumacza. Kategoria *intentio translatoris* wieńczy zaś rozważania o oryginale jako źródle sensów dla przekładu. Okazuje się bowiem, że już w strukturze

(w intencjach) oryginału zawiera się rzeczony *intentio translatoris*, czyli założenie przekładalności oryginału. Ten ostatni jest konstruowany tak, by ułatwić potencjalny przekład. W tym ukształtowaniu oryginału dostrzegam pracę autora, który przewiduje (i programuje) swojego przyszłego czytelnika (czytelnika modelowego w ujęciu Umberta Eco) i przyszłego tłumacza. W tym sensie przekład istnieje na styku dwóch podmiotowości – gdyż odwołuje się do tekstu, który sam na styku wielu podmiotowości powstał (*i. auctoris, lectoris, translatoris*). Tłumacz zaś jest założeniem wpisanym w oryginał.

Ministerstwo Bólu Dubravki Ugrešić wydaje się materiałem szczególnie cennym dla rozważań o podmiotowości. Kategoria ta jest zresztą w twórczości Chorwatki niezwykle istotna, a jej książki dostarczają badaczowi wielu bodźców do rozważań. Powieść wpisuje się w nurt literatury postmodernistycznej i ma charakter wyraźnie autobiografizujący (por. J. Smulski)⁹. Dlatego też idealnie nadaje się do analizy uwikłań przekładu i podmiotowości. Za wyborem tej właśnie powieści Ugrešić leży także chęć przybliżenia jej fenomenowi polskiemu czytelnikowi. Co prawda twórczość autorki *Kultury kłamstwa* jest w Polsce dobrze znana, jednak powieść *Ministerstwo Bólu* nie doczekała się zbyt wielu opracowań o charakterze naukowym (poza szczątkowymi uwagami rozszanymi w publikacjach dotyczących szerszej tematyki). Wyjątkiem jest jeden tylko artykuł dotyczący przekładu powieści, opublikowany w czasopiśmie „Przekłady Literatur Słowiańskich”¹⁰.

Niniejsza publikacja powstała na podstawie rozprawy doktorskiej pt. *Przekład, czyli na styku dwóch podmiotowości*. Moje podziękowania

9 Por. J. SMULSKI: *Autobiografizm jako postawa i jako strategia artystyczna. Na materiale współczesnej prozy polskiej*. „Pamiętnik Literacki” 1988, z. 4.

10 Por. A. GOSTOMSKA: *O strategii tłumaczenia na przykładzie powieści „Ministerstwo Bólu” Dubravki Ugrešić*. W: „Przekłady Literatur Słowiańskich”. T. 1, Cz. 1. Red. B. TOKARZ. Katowice 2009.

kieruję do Pani Profesor Bożeny Tokarz, promotorki rozprawy, której rady i nieustanna inspiracja w znacznym stopniu wpłynęły na przedstawione tu refleksje. Dziękuję również Recenzentkom, Pani Profesor Annie Legeżyńskiej i Pani Profesor Barbarze Czapik-Lityńskiej, za wnikliwe uwagi i sugestie, dzięki którym książka zyskała ostateczny kształt.

Prijevod, ili na sjecištu dvaju subjektiviteta

Sažetak

Knjiga pod naslovom *Prijevod, ili na sjecištu dvaju subjektiviteta* postavlja temeljni problem znanosti o prevođenju, koji čini odnos autor-prevoditelj. Služeći se interdisciplinarnim istraživačkim alatom i širokom filozofskom pozadinom, autorica predstavlja koncepciju prevođenja (processa) kao interkulturalnog dijaloga i prijevoda (teksta) kao djela nastalog susretom dvaju subjektiviteta, pa stoga i dviju osobnosti, kultura, jezika i tekstualnih strategija.

Ovako shvaćeno "sjecište subjektiviteta" podrazumijeva relacijsku i dinamičnu prirodu prijevoda, čija je ontologija u pokretu („pokretna”). Svaki prijevod (tekst), koji funkcionira u okviru makar samo teoretski pretpostavljene prevodilačke serije, približava se izvorniku -prototipu. Ovaj pokret podrazumijeva sukob ideja, interpretacija te uzajamno "osvjetljavanje" tekstova. Proučavanje odnosa prijevod – izvornik omogućuje, dakle, praćenje spomenutog pokreta ideje, a također pruža uvid u genezu prevoditeljskih postupaka; ocrtava horizont istraživanja prisutnosti Drugoga u prijevodu i odnosa prevoditelja prema kategoriji stranosti.

Raspravu karakteriziraju dvije vrste diskursa: 1. teorijsko-filozofski i 2. hermeneutičko-egzemplifikativni. Teorijska promišljanja prate primjeri iz poljskog izdanja romana Dubravke Ugrešić *Ministarstvo boli*, koji pripada postmodernoj književnosti, međutim, sadržava i autobiografske elemente. Izbor nije slučajna: proza tog tipa u određenom smislu sama stvara model subjektiviteta koji opisuju filozofi XX. stoljeća.

Za svoja razmatranja o prevođenju autorica prilagođava ideje filozofije subjektiviteta, zahvaljujući čemu nadilazi tradicionalnu strukturalno-semiotičku metodologiju znanosti o prevođenju, istodobno pokazujući kritičku distancu prema poststrukturalističkom mišljenju. Tijekom istraživanja traži u tekstu prijevoda tragove autora i prevoditelja, stoga prepoznaje njihov subjektivitet. Sjecište dvaju subjektiviteta shvaća se kao u tekstu prepoznat rezultat dodira tuđega i poznatoga ili kao dinamičan odnos empiričko-tekstualnih figura autora i prevoditelja.

Rad je doprinos teoriji i filozofiji prijevoda; ponovno osvjetljava rudimentarne probleme znanosti o prevođenju te proširuje prijašnja otkrića ovoga područja. Knjiga je namijenjena ponajprije proučavateljima prijevoda i slavistima zainteresiranima za najnoviju hrvatsku književnost.

Translation, or at the meeting point of two subjectivities

Summary

The book raises a fundamental issue of the science of translation, that is the relationship between the author and translator/interpreter. Making use of an interdisciplinary research methodology and a broad philosophical background, the author presents the concept of translation (the process) as an intercultural dialogue, and translation (the text) as a work resulting from the meeting of two subjectivities, that is two personalities, cultures, languages and text strategies.

The 'meeting point of subjectivities' understood in this way implies a relational and dynamic nature of translation, whose ontology is 'mobile'. Each translation (the text) functioning even only in the framework of a theoretically assumed translation series comes close to the original-prototype. This motion means a clash of ideas and interpretations, as well as mutual 'elucidation' of the texts. Thus the study on the relationship between the translation and the original enables tracking that motion of the idea, and also provides an insight into the textual genesis of translation changes; sets the horizon of exploring the presence of the Other in the translation and the attitude of the interpreter towards the category of strangeness.

The treatise is characterized by two types of discourse: 1) theoretical and philosophical and 2) hermeneutical and emblematic. The theoretical discussion is illustrated by examples from the Polish edition of the novel entitled *The Ministry of Pain* by Dubravka Ugrešić, which is part of a trend of postmodern literature while simultaneously containing elements of autobiography. The choice is not accidental: the prose of such a genre generates, as it were, a model of subjectivity described by the philosophers of the twentieth century.

In her deliberations on the science of translation, the author utilises the philosophy of the subject; she goes beyond the traditional structural and semiotic methodology of the studies of translation, while remaining critical of post-structuralism concepts. The author of the treatise seeks the text traces of the writer and his/her interpreter, reconstructing their subjectivity. The meeting point of the two subjectivities may be therefore understood as the resultant of the strange and the familiar observed in the translation, or as a dynamic relationship wherein the main role is played by empirical and textual figures of the author and the interpreter.

The work is intended to make a contribution to the theory and philosophy of translation; it elucidates afresh the rudimentary problems of translation and extends earlier findings in this field. It is directed primarily to translantologists and Slavists interested in the latest Croatian literature.

Traduzione ovvero l'incontro di due soggettività

Sommario

Il presente libro espone il fondamentale problema della scienza della traduzione, vale a dire il rapporto tra autore originario e traduttore. L'autrice, facendo ricorso a vari strumenti di ricerca interdisciplinare e con un vasto sfondo filosofico della disciplina, presenta l'idea della traduzione (processo) come dialogo interculturale e della traduzione (testo) come opera nata dall'incontro di due soggettività, quindi di due personalità, culture, lingue e strategie testuali.

“L'incontro di soggettività” così inteso implica un carattere relativo e dinamico della traduzione, la cui ontologia è “mobile”. Pertanto, ogni traduzione (testo) che funziona all'interno di una serie – anche se ipotetica – di traduzioni si avvicina al suo originale-prototipo. Tale movimento significa anche uno scontro di idee e interpretazioni, nonché una reciproca “illuminazione” di testi. Lo studio del rapporto traduzione-originale permette quindi di seguire il suddetto movimento di idee e dà una certa visione sulla genesi testuale dei cambiamenti traduttivi; indica, inoltre, un orizzonte di ricerca sull'Altro nella traduzione e sull'atteggiamento del traduttore nei confronti dell'estraneità.

Il testo si caratterizza per due tipi di discorso: 1) teorico-filosofico e 2) ermeneutico-esemplificativo. Le riflessioni teoriche vengono accompagnate da esempi tratti dall'edizione polacca del romanzo *Il ministero del dolore* di Dubravka Ugrešić, collocabile nella corrente letteraria postmoderna e, allo stesso tempo, contenente vari elementi autobiografici. La scelta analitica non risulta casuale: la prosa di questo tipo genera, per così dire, il modello di soggettività descritto dai filosofi del Novecento.

L'autrice si serve, per le sue riflessioni, della filosofia del soggetto; va oltre la tradizionale – quindi semiotico-strutturale – metodologia di ricerca traduttologica, rimanendo, però, critica di fronte al pensiero post-strutturalista. Cerca di ritrovare le tracce testuali dell'autore originario e del traduttore, ricostruisce le loro soggettività. L'incontro di due soggettività, dunque, può essere inteso come confronto tra estraneo e conosciuto, che va osservato nel testo della traduzione, o come una relazione dinamica in cui le figure empirico-testuali dell'autore e del traduttore sono elementi principali.

Il presente libro è un contributo alla teoria e alla filosofia della traduzione: reinterpreta concetti rudimentali per la scienza della traduzione e arricchisce

i precedenti risultati di ricerca traduttologica. È dedicato, in primo luogo, ai ricercatori interessati alla traduzione nonché ai filologi slavi che si occupano della letteratura croata contemporanea.

Redakcja
Magdalena Białek

Projekt graficzny okładki, stron tytułowych oraz działowych
Emilia Dajnowicz

Projekt typograficzny, łamanie
Paulina Dubiel

Copyright © 2015 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-8012-701-2

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-702-9

(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 16,5 plus alonż. Liczba arkuszy wydawniczych: 16,0. Cena 20 zł (+VAT).
Publikację wydrukowano na papierze Sora Matt Plus 90 g/m², vol. 1.2.
Do składu użyto kroju pisma Minion Pro oraz Century Gothic.
Druk i oprawę wykonano w drukarni: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna (ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek)